

IVAN BROZ KAO PROUČAVALAC CRNOGORSKIH GOVORA

Adnan Čirgić

The author of this article gives a short retrospect of a forgotten Croatian philologist of the second half of the nineteenth century, Ivan Broz, who has left a significant dialectological and historical-linguistic contribution regarding the faith of semi-vowels in Montenegro, especially in the Bar district.

Poznato je da su crnogorski govori privlačili pažnju filologa s raznih strana.¹ Gotovo da je teško naći značajnijega filologa s južnoslovenskih prostora koji nije, makar i uzgredno, ostavio traga u montenegristici. Jedan od njih, danas potpuno zaboravljen kod nas, ostavio je dragocjene podatke o sudbini poluglasnika u crnogorskim govorima, posebno u govoru barskoga kraja. Riječ je o hrvatskome filologu s kraja XIX vijeka – Ivanu Brozu.

Ivan Broz rođen je u Klanjcu, 21. januara 1852. Bio je sestrić poznatoga kanonika dr Frana Ivekovića. Godine 1885. Matica hrvatska povjerila mu je redakciju Zbornika narodnih pjesama, a 1892. postao je član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (današnja HAZU). Zadatak redakcije zbornika narodnih pjesama Broz je shvatio ozbiljno, pa je radi veće preciznosti želio

¹ Videti: Adnan Čirgić, „Klasifikacija crnogorskih govora“, In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2010, str. 51–92.

ispitati narodne govore krajeva iz kojih su prikupljene pjesme. Tako je stigao i u Crnu Goru, obišao barski kraj i o njemu ostavio vrlo sažetu studiju *Zamjena poluglasnima u govoru barskome*.²

Ivan Broz živio je kratko, ali je ostavio trajan pečat u filologiji. Poznat je prije svega kao autor fonološkoga *Hrvatskoga pravopisa*, koautor *Rječnika hrvatskoga jezika* (s F. Ivekovićem, koji je nastavio Brozov posao nakon njegove smrti) i *Crtica iz hrvatske književnosti*. „Njegovim pravopisom (kasnije uz suradnju Dragutina Boranića) posredno su se služili naraštaji hrvatskih intelektualaca (sve do šezdesetih godina našega stoljeća).“³

Ivan Broz je osim proučavanja poluglasnika u govoru barskome zadužio montenegristiku i time što je u okviru svojega doktorata⁴ o upotrebi imperativa koristio i jezik crnogorskih književnika – Stefana Mitrova Ljubiše, Petra II Petrovića Njegoša, Vuka Vrčevića te jezik crnogorske usmene književnosti. Činjenica da je Broz obilazio teren s kojega su stigle rukopisne zbirke usmene poezije, te podatak da je u rukama imao 52 zbornika junačkih pjesama⁵ ukazuje na to da mora da je imao i vrijednih pjesama s crnogorskoga terena, osobito iz barskoga kraja. Kako Matica hrvatska nije objavila cio pristigli materijal, već izbor, bilo bi od neprocjenjiva značaja za našu usmenu književnost ako bi se moglo doći do tih zbirki.

Put Ivana Broza u Crnu Goru, Bosnu i Dalmaciju koštao ga je zdravlja. Umro je 25. decembra 1893. godine. Ljekar je konstatovao da je „umro od čireva na želudcu, koji su se već davno u njemu razvijali. Ne samo usljed silnog napora i rada u školi i izvan nje, nego i putujući godinu dana po Bosnoj, Hercegovini,

² Ivan Broz, „Zamjena poluglasnima u govoru barskome“, *Nastavni vjesnik*, knj. I, Zagreb, 1893, str. 64-68.

³ Zlatko Vince, *Ivan Broz*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1992, str. 9–12. (Biografski podaci o Ivanu Brozu preuzeti su iz navedene knjige.)

⁴ Ivan Broz, „Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga. I. Imperativ.“, *Rad JAZU*, knj. LXXVI Razredi filologičko-historički i filologičko-juridički, XI, Zagreb, 1885, str. 1–69.

⁵ Zlatko Vince, n.d, str. 33.

Crnoj Gori i Dalmaciji u znanstvenome istraživanju jezika, položio se je zametak želudčane bolesti nedovoljnom i neshodnom opskrbom s hranom u onih krajevih, te je pokojni uistinu tako postao žrtvom svoga svjestnoga i neumornoga djelovanja na polju znanosti.“⁶ Koliko je ozbiljan njegov pristup u proučavanju barskoga poluglasnika slikovito pokazuje konstatacija Pavla Ivića da je Ivan Broz „na ingeniozan način doveo u vezu sadašnje stanje poluglasnika u zetskim govorima (treba: crnogorskim – prim. A. Č.) sa pojavama u nekim tekstovima iz XVI veka, pokazujući da su već tada postojali određeni oblici koji su i sada obični.“⁷

S pozivom na konstataciju Vuka Karadžića o osobitome izgovoru poluglasnika u Dobroti, koji se podudarao s izgovorom poluglasnika neke žene iz Bara koju je upoznao u Perastu („Slušao sam u Perastu od jedne vrlo stare žene iz Bara, koja je odonud onđe *skoro* došla, đe govori isto tako kao i Dobročani.“)⁸, Ivan Broz pokušava pronaći potvrde specifičnoga izgovora poluglasnika i u starim crnogorskim spisima: „Za stare književne spomenike iz Crne Gore, koliko su pisani na jeziku narodnome, nije lako odrediti, ima li u njima tragova govorenim poluglasnima, jer kako su takovi spomenici pisani pismom ćirilovskim, ko može pouzdano kazati, kako je pisar držeći se u pisanju književne tradicije ovu ili onu riječ doista izgovarao? Tako n. p. ako se nagje zapisano *дънь* ili *сънь*, ko će odrediti, je li to pisar izgovarao *dan*, *san*, ili, kao što Vuk naprijed uči, *дѣн*, *сѣн*?“⁹ Navedena konstatacija Ivana Broza, naročito kad se uzme u obzir vrijeme u kojemu je izrečena, od

⁶ Isto, str. 20, fusnota 15.

⁷ Pavle Ivić, „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, In: *Iz srpskohrvatske dijalektologije*, Prosveta, Niš, 1991, str. 229.

⁸ *Dela Vuka Karadžića. Srpske narodne poslovice*. Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969, str. 25.

⁹ Ivan Broz, „Zamjena poluglasnima u govoru barskome“, *Nastavni vjesnik*, knj. I, Zagreb, 1893, str. 65.

ogromnoga je značaja jer se njome, pored ostaloga, ukazuje i na to koliko su besmislene rasprave npr. o izgovoru staroslovenskoga *jat* u starim crnogorskim spisima, tj. koliko je njegova upotreba odraz tradicije a koliko stvarni odraz glasovnoga stanja u narodnim govorima. Ipak, u problematici o kojoj je riječ Ivan Broz je uspio u starim spisima naći potvrdu za osobiti izgovor poluglasnika u crnogorskim govorima. Za to su mu poslužila pisma Skender-bega Crnojevića, nastala 1523. godine, a koja je objavio Fran Miklošič. Upravo po odstupanjima od tradicionalnoga načina pisanja Broz zaključuje da je taj osobit izgovor poluglasnika (glas između *a* i *e* – s izraženijom komponentom *e*) bio razvijen vrlo rano. „Riječi *нашь, зь, дошь, промисъ* sva je prilika da su zabilježene prema crnogorskome izgovoru, koji stoji prema običnome *našao, zao, došao, promisao* (ili prema *naša, za, doša, promisa* – *našo, zo, došo, promiso*).“¹⁰ Takav izgovor, koji Karadžić navodi kao tipičan za crnogorske govore – s izuzetkom Dobrote i Bara, Broz je potvrdio i u govoru barskih starošedilaca – u Zupcima, Baru i u Mrkojevićima. Dakle, u terenskome istraživanju narodnih govora barskoga kraja (1890. godine) on je došao do podataka suprotnih onima koje je iznio Karadžić.

Za razliku od Karadžića koji za Dobrotu i Bar navodi kao karakterističnu neizmijenjenu staru izgovornu vrijednost poluglasnika, on kaže: „Koliko sam mogao razabrati, taj se glas izgovara prema ostalim glasovima sa znatno manjom intenzivnosti, ali opet toliko jako, da se redovno sasvijem jasno i razgovijetno čuje glas *e*.“¹¹ Dalje kaže: „Da bi *e* sasvijem bez traga iščiljelo, za to nijesam našao potvrde u govoru onih ljudi, s kojima sam govorio u pomenutim naprijed mjestima.“¹² Zatim navodi objašnjenje specifične artikulacije toga glasa i primjere njegove upotrebe. Isti

¹⁰ Isto, str. 65.

¹¹ Isto, str. 66.

¹² Isto, str. 66.

izgovor poluglasnika kod crnogorskoga stanovništva¹³ navodi kao tipičan i za jezik „Arbanasa“ toga kraja. Ta ga je podudarnost navela na zaključak da se specifična izgovorna vrijednost nekadašnjega poluglasnika u barskome govoru uobličila pod uticajem albanskoga jezika. Neobično je da je zanemario jednu konstataciju koju i sam navodi: „Poslije g. 1878, kad su se stali suseljavati Crnogorci iz stare Crne Gore u nahiju barsku, ojačao je nešto naš elemenat, ali uza sve to pretežu u velike Arbanasi. Dok se među našim ljudima starosjediocima (na po se u samome Baru) nagje tek po gdjejkoji, koji ne bi umio koliko toliko arbanaski, ima sva sila Arbanasa, koji sjede onamo od starine, a ne umiju ni riječi hrvatski. Kako mi kazivahu ljudi, kojima treba da se vjeruje, Arbanasi se toliko ponose svojom narodnošću i jezikom, te se upravo ne će da uče tugjemu jeziku.“¹⁴

Dvije su činjenice u ovome Brozovu tekstu zanemarene. Jedna je ona koju je sam naveo – prilikom crnogorskoga stanovništva u „nahiju barsku“ nakon Berlinskoga kongresa. Tim je putem mogao biti ojačan specifično crnogorski izgovor poluglasnika koji je on zabilježio i u Baru, s nešto jačom komponentom *e*. Druga mu činjenica vjerovatno nije bila ni poznata, a njome se mogu objasniti razlike između njegovih i Karadžićevih opisa izgovora poluglasnika u govoru barskome. To je poznavanje osmanskoga turskoga jezika u starobarskim muslimanskim porodicama, koje su međusobno tim jezikom komunicirale gotovo do u naše doba. „U osmansko vrijeme, a i dugo godina kasnije, u jednome broju muslimanskih porodica, kao i u čaršiji (pjacu), posebno pazarnim danom, često su se uporedo mogli čuti

¹³ Crnogorski jezik naziva hrvatskim, premda ono što je tipično crnogorsko izdvaja kao „crnogorski izgovor“. Da je – pod uticajem vremena u kojemu je živio – jednačio štokavštinu s hrvatskim jezikom potvrđuje i korpus koji je koristio za svoj doktorski rad o hrvatskoj sintaksi (đe su se, kao što je rečeno, našli crnogorski pisci i crnogorska usmena književnost te Karadžićeve zbirke usmene poezije).

¹⁴ Isto, str. 68, fusnota 11.

crnogorski, turski i albanski jezik.“¹⁵ Gotovo istovjetna vrijednost našega i turskog poluglasnika koji se očuvao u orijentalnoj leksici barskih muslimana mogla je navesti Karadžića na zaključak da je vrijednost poluglasnika u Baru istovjetna onoj u Dobroti.

Kratka i vrlo informativna studija Ivana Broza ne daje samo odgovor na ono što je njezinim naslovom istaknuto. Ona govori o starosti specifičnoga izgovora nekadašnjih poluglasnika ne samo u Baru no na znatno širem prostoru, a potvrde za to nalazi i u starim spisima. Osim toga primjeri kojima ilustruje pojavu o kojoj piše daju indirektne podatke i o davno započetome procesu gubljenja dužina u barskome govoru – i to akcentovanih dužina (*deñ, te`* umjesto *dân, tâ < tâj*), što problem čini još zanimljivijim. Pored toga uzgredno daje i podatke interesantne za kulturološka i etnografska istraživanja.

CITIRANA LITERATURA

- Broz, Ivan: „Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga. I. Imperativ.“, *Rad JAZU*, knj. LXXVI. Razredi filologičko-historički i filologičko-juridički, XI, Zagreb, 1885, str. 1–69.

- Broz, Ivan: „Zamjena poluglasnima u govoru barskome“, *Nastavni vjesnik*, knj. I, Zagreb, 1893, str. 64-68.

- Čirgić, Adnan: „Klasifikacija crnogorskih govora“, In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2010, str. 51–92.

- *Dela Vuka Karadžića. Srpske narodne poslovice*. Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969, str. 25.

- Ivić, Pavle: „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, In: *Iz srpskohrvatske dijalektologije*, Prosveta, Niš, 1991.

- Vince, Zlatko: *Ivan Broz*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1992.

¹⁵ Citirano prema rukopisu Seada Šlakovića o osmanskoj leksici staroga Bara, koji će biti objavljen u Institutu za crnogorski jezik i književnost 2013. godine.